

eletről tanúskodó minden olyan tárgyi emléket, amelyeket azután a nevezetes tejeskannákba rejtve elástak – tanúbizonyosságul az utókornak. Erre csak egy olyan kultúrájú nép lehetett képes, amelynek a számára az emlékezés nem csupán saját identitásának sarokköve, hanem a szó szoros értelmében az élet feltétele volt. Olyan feltétel, amely túlmutat az életen, de a halálon is. MAL D'ARCHIVE, az archívum vágya, ahogyan Derida fogalmazott fél évszázaddal később.

Angyalosi Gergely

KÉT BÍRÁLAT EGY KÖNYVRŐL

Kövér György: *Biográfia és társadalomtörténet*
Osiris, 2014. 436 oldal, 4400 Ft

I

„MIÉRT NE LEHETNÉK ÉN HEROSA AZ EGÉSZ VILÁGNAK?”*

„Scharf J.: Mi annak az oka, fiam, hogy te azt, a mi vallásunkat úgy utálod?

Móric: Micsoda vallást?

Scharf J.: A zsidó vallást.

Móric: Azért, hogy megutáltam. [...]

Scharf J.: Hát aztán minek utáltad meg?

Móric: Mert mostan olyan idő van, hogy a zsidók csak úgy vannak Magyarországon, hogy csak ki nem kergetik. Hát így a fenének kell a zsidóság.”¹

„»Ámde te most már nem vagy többé jó gyerek; te nem emlékszel most már se apádra, se anyádra, se hitsorsosaidra, mióta a várnagy kezére jutottál. Miért van ez?« A gyermeki lélek sohase lehet tökéletesen romlott. A legrosszabb ösztönökkel, a legvétkesebb indulatokkal tömjék bár tele, annak a léleknek mindig lesz egy kis zuga, ahol a szülők iránti szeretetnek egy sugára, az apai ház vallásos áhitatának egy kis melege megmarad. Ezt a sugárt, ezt a meleget akartam én erőre lobbantani, hogy a gyerek térjen vissza az igazsághoz, a gonosz meséjét taszítsa el magától. Tervem csaknem sikerült. A visszaemlékezés nagy erővel zo-

rította össze a fiú szívét. Arca piros lett az agyra tomló vértől, szemébe könnyek kezdtek gyülekezni, s elkezdett nyeldekkelni, mint akin a zokogás akar kitörni, de azt visszafojtani igyekszik. Egy legördülő könnycsepp, egy zokogó hang, egy pillanat, s a fiúnak önmagához visszatérő lelke egyszerre megvilágítja a vérvád egész sötét celszövényét. Vártam ezt a pillanatot. Elfojtott lélegzettel várta a tárgyalóterem nagy közönsége is. De az elnök nem tudta és nem akarta ezt a pillanatot kívánni. Erélyes hangon rászólt a gyereke: »Ne felelj! Nem vagy köteles ily zaklató kérdésre felelni!« A gyerek megrezsent, s az elnökre nézett. A száján már-már kiröppent szót visszanyelte. Az elnök arcáról bizonyára azt olvasta, hogy neki nem lesz jó a jól elkészített tanú szerepéből kiesni. Ez a jelenet nincs tökéletesen leírva a tárgyalási jegyzőkönyvben. Csak az én szavaim vannak följegyezve, de az elnök beavatkozása nincs. Pedig fölötte érdekes dolog volt, s a napi sajtó élénken tárgyalta.”² (Kiem. tőlem, K. É.)

„– Igaz-é az, ami ebben a jegyzőkönyvben áll? A szívem összeszorult. Elvonult előttem mindaz, amit átéltem és mint valami távoli mennydörgés csengett fülembé Bary vizsgálóbírónak mondása: »Amit az ember egyszer aláírt, nem lehet visszavonni.« – Igaz-e ez, fiam? – kérdezte még egyszer a törvényszék elnöke. Én lehajtottam a fejemet és azt mondtam: – Igaz! Azzal keserves zokogásban törtem ki, mert éreztem, hogy az én életem tragédiája befejeződött ezzel a mondattal és megkezdődött az eszlári zsidóság, az egész magyar zsidóság, az egész világon élő zsidóság tragédiájának szörnyű fejezete. (Itt fejeződik be Scharf Móric emlékiratai.)”³ (Kiem. tőlem, K. É.)

Törvényszéki vallomások, gyorsírásos jegyzőkönyvek, naplók, visszaemlékezések, kórrajzok és oral history interjúk körül forog Kövér György új tanulmánykötete. A személyes források fűzik egybe a többnyire már másutt publikált vagy elhangzott etűdöket, ezek elemzése, összeolvasása, egymással szembeni „kijátszása” adja sodrásukat. És még valami, amit már a lelegején, e három idézettel szeretnék megvilágítani. A tisztaeszlári pernek szerzőnk nem egészen három éve 750 oldalas, páratlan monográfiát szentelt.⁴ Még így is maradtak új forrásai és kérdései, így ebben a kötetben ismét felbukkan többször is a Nagy Per témája. A fent idézett három forrásrészlet például Scharf Móric időskori emlékiratait vizsgálva kerül terítékre. A szövegeket olvasva egyszer csak azon kapom magam, hogy az értelem kihuny, és az érzelmek lesznek úrrá

* A címadó idézet Paikert Alajos naplójából való. Vö. Kövér, 2014: 57.

rajtam – és talán nem vagyok ezzel egyedül, hisz Eötvös Károly és Krúdy Gyula könyvétől kezdve Erdély Miklós és Elek Judit filmjén át egészen Fischer Iván operájáig ez az epizód az, ami a történetet újrajátszhatóvá teszi. Az, ami a személyes források értő társadalomtörténeti bemutatásán, kibontásán túl található, s ami Kövér új könyvének olvasásakor újra és újra megérint, nem más, mint amit a mai történelemfilozófia „*történeti megérzőkülésnek*”, „*történelmi tapasztalatnak*” nevezi.⁵

Scharf Móric vallomása, tudjuk, betanult, kikényszerített, hamis. Nem hamis azonban a szembesítéskor elhangzott „*nem akarok zsidó lenni*” drámája. Eötvös úgy emlékszik, a szülők iránti szeretet melegét majdnem sikerült fellobbantania a gyerekekben – a gyorsírásos jegyzőkönyvek azonban másképp rögzítették e pillanatokat, s a sajtó megint máshogy. Az Amszterdamban immár újra vallásos zsidó életet élő Scharf Móric közel fél évszázaddal később emlékirataiban azt írja, „*egész élete tragédiája befejeződött ezzel a mondattal*” – ezt az emlékiratot azonban a történettudomány nem tartja hitelesnek. Hamis-igaz-hamis-igaz... futja be az olvasó is a makacs köröket, míg egyszer csak, váratlanul maga is átél(het)i a drámát: akkor Tiszaeszláron a megbélyegzett közösség megtagadásához csak az apa megtagadásán keresztül vezetett út.

A személyes források mindig magukban hordanak valami hasonló feszültséget – melyet Kövér nagy figyelemmel és kellemes (ön)íroniával kezel. Ebben a könyvében nem rejtőzködő szerző, hajtja a kíváncsiság, a csodálkozás, a kísérletezés szelleme, s ettől a könyv is kalandos, bevon, elbizonytalanít. Sőt, nemcsak az elemzés- és írásmód közvetlenebb a megszokottnál, hanem azok az *ego-histoire*-ba illő fejezetek is, melyekben Kövér – nem mellesleg, közvetlenül a Scharf-önéletírás után – saját édesapja 1914-ből való Hachette-almanachjának apropóján mutatja be a személyes, a társadalmi és a történelmi idő horizontjainak találkozását (A MATURA ÉVE: 1914). Vagy a következő, TANÁRPORTRÉK – EMLÉKEZETBŐL című, a kötet „szívében” található rész, melynek négy fejezetében saját tanáiról és mestereiről vall. S itt elmerenghet az olvasó, hogy vajon szerkesztői-szerzői túlkapas, hogy ezek az írások is helyet kaptak egy tudományos válogatásban, vagy a szándékolt történelmi feltárulkozás esete forog fenn. Akárhogy is, az apa,

a gimnáziumi diri, a hajdani magyartanár és a két emblematikus debreceni professzor – Niederhauser Emil és Ránki György – rendhagyó portréja nemcsak *ego-histoire*, hanem párba állítható az első rész (ÉLETRAJZI MÓDSZER ÉS HISTORIOGRÁFIA) tanulmányaival is. Hiszen ezekben az írásokban – a biográfia nehézségein, a XIX. századi történetírók énképén és a hazai professzionális történetírás személyes forrásainak vizsgálatán keresztül egészen a hazai társadalomtörténet „refigurációjáig” – Kövér végső soron saját tudományos törekvéseinek keres helyet a magyar társadalomtörténet-írói hagyományban. Mire feleszmélünk, a személyes források ürügyén és segítségével nemcsak a történetész szerzőt ismerjük meg jobban, hanem azt a szakmát (hivatást?) is belakjuk, amellyel magátazonosítja. Szellemes és elegáns eljárás, meg kell hagyni.

A szerkezet tehát a következő: hat nagyobb rész – mindegyikben három-négy-öt esettanulmány – adja ki a kötetet. A szűken vett biográfiai elemzés kérdéseivel indul, és a privát történelem, a pszichobiográfia és az orális történelem témáin át a kollektív biográfia lehetőségeivel és korlátjaival zárul. Nagy, lényegében önmagát felszámoló, legalábbis megkérdőjelező gondolatmenet ez, amelyben először mind mélyebbre kerülünk a biográfiai elemzés lehetőségeiben, sűrölva már a lélektan határait, hogy az utolsó részben a családtörténeti és a prozopográfiai kísérletekkel a biográfiát az individuumtól eltávolítva, a látószöveget a lehető legszélesebbre tárva gondoljuk el a társadalomtörténetben betöltött szerepét. Nem meglepő az utolsó tanulmány és egyben az egész kötet parodisztikus zárása:

„*Brian: Nos, mindnyájan tévedtek! Nem kell követnetek engem! Nektek nem kell követni senkit sem! Nektek önállóan kell gondolkoznotok! Ti mind egyniségek vagytok!!!*

Tömeg (kórusban): IGEN. MI MINDEGYÉNI-SÉGEK VAGYUNK!

Brian: Ti mind különbözőek vagytok!

Tömeg: IGEN, MI MIND KÜLÖNBÖZŐEK VAGYUNK!

Valaki a tömegből: Én nem!”⁶

Az első rész első fejezetében a fontosabb teoretikus kérdések kerülnek elő, mint például, hogy mi a narratív identitás, létezik-e normál biográfia, hogyan kerüljük el a redukcionizmust, és mit kezdjünk a homályos pontokkal egy élet-

történetben. Mi az individuum és a kollektívum viszonya az életrajzi elemzésben, adottság-e egy életrajz kontinuitása és koherenciája, mi a pszichohistoria helye a társadalomtörténetben, vagy éppen hogyan egyeztethető össze a makro- és a mikroszintű elemzés. Ezek a kérdések aztán más-más megvilágításban és más-más elméleti hivatkozásokkal felbukkannak a későbbi esettanulmányokban is – feltehetően azért, mert e tanulmányok külön előadásként, publikációként születtek. S noha az eszmefuttatások ismétlődése nem zavaró, talán megkönnyítette volna az olvasó dolgát, ha e teoretikus kérdések nem bűvópatakként s az esettanulmányok természetéből fakadóan olykor szűkre szabottan és túlon túl konkrétan, olykor meg az esethez képest szinte feleslegesen messziről indulva vetődtek volna fel újra és újra, hanem egy külön fejezetben, legalább a kötet végén megtudtuk volna, mik is azok az elméleti alapok és gyakorlati elemzési technikák, melyeket Kövér György az esettanulmányokban alkalmazott. Hiszen, ahogy ő is többször megjegyzi, a biográfiai elemzés sem „ártatlan” műfaj, nagyon nem mindegy, melyik iskolát, melyik módszert használjuk egy személyes forrás elemzésére.

Kövér a narratológia és a biográfia elméleteinek fontos megállapításait áldozza fel így a szétaprózás és a mesterséges dichotomizálás oltárán. A szubjektív források „társadalmiságát” például már jó ideje nem kérdőjelezi meg senki. Az élettörténeti elbeszélésben megmutatkozó narratív identitás – ahogy Kövér is hivatkozza Ricoeurt, ám mintha mégis kétkelne benne másutt – a legjobb példa erre. Ricoeur a narratív identitás fogalmát az *idem* és az *ipse* identitás dialektikus viszonyára építi. Szerinte egyrészt az „*én csupán közvetve érti meg magát, különböző kulturális jeleken keresztül megtett kerülőutakon*”, másrészt, *idem* identitása analógiás, hasonlósági relációkban teremődik meg az elbeszélés által („*az ember saját történeteiben van elrejtve; az énnék nincsenek tulajdonságai; minden tulajdonság a történetben létezik*”). A narratív identitás póriasan mondva éppen abból a szakadatlan – társadalmi! – feszültségből keletkezik, amely az „*olyan vagyok, mint*” (*idem*) és a „*vagyok, aki vagyok*” (*ipse*) érzete között fennáll: „*önmagunk azonosításának folyamatába mindig belpözik a mással való azonosulás*”.⁷

Miközben Kövér az esettanulmányokban színtelen ösztönös természetességgel vált léptéket, ami-

kor a múlt embereit saját célokkal és stratégiákkal rendelkező, cselekvő individuumoknak látatja, akik nem elszigetelt egyének, hanem társadalmi kapcsolatok működtetői, az értelmezésben és az elemzéseket felvezető, megszakító historiográfiai értekezéseiben mintha mégis azt sugallná, a léptékváltás a biográfiai szemléletben nem mindig jár sikerrel (például 37., 86.). Pedig az esettanulmányok egy része, megkockáztatom, klasszikus mikrotörténelmi etűd, amely, mivel a mindennapi életvitel politikáit tárja fel, mégiscsak a makrotörténelem egy variánsát adja (vegyük csak Kállay Béni vagy Paikert Alajos naplójegyzeteit).

Még mindig a fogalmi apparátusnál maradván: bár az orális történelem paradoxonainak a szerző külön fejezetet szentel, ebben mintha nem szakadna el az *oral history* első, immár klasszikusnak tekinthető iskolájától, melyet az utóbi évtizedekben jelentős kritikával illetett mind a történelemfilozófia, mind a historiográfia. Az interjú helyzet, a leírással végbemenő átalakítás és egyszerűsítés, a különböző verziók ütköztetése, nem állítom, hogy nem fontos kérdései az *oral history*nak, de mindenképpen technikai jellegűek ahhoz képest, hogy a személyes források vajon miért nem keltették fel jó darabig a történészek érdeklődését, s hogy hogyan kerültek aztán mára a fősodorba.⁸ Kövér a magyar narratológiai kutatások közül csak László János írásaira reflektál, pedig módszere, érdeklődése számomra sokkal inkább hasonlít a Keszeg Vilmos *HOMO NARRANS*-ában⁹ megfogalmazott kutatási programhoz, a forrás- és részletgazdag, szinte történeti antropológiai érdeklődéshez. A Keszeg-féle narratív pragmatikai megközelítés különösen a *SEMÉLYES EMLÉK – PRIVÁT TÖRTÉNELEM* című fejezet esettanulmányainál adhatott volna biztos elméleti alapokat az amúgy elbűvölő történetekhez.

Mert a lényeg mégiscsak az elbűvölés maga. Hogy Kövér György szenvedélyesen szereti a forrásokat, nagy gonddal válogat közülük, kitaratóan ellenőrzi őket, és ha lehet, derűvel, de mindig minimum személyes odafordulással lát hozzá az elemzésükhöz, az tény. Az esettanulmányokba fektetett munka mennyisége önmagában is tiszteletet parancsol. Nem szokás és nem is elvárás (sajnos), hogy egy befutott történész ennyit „pepecseljen” a legapróbb biográfiai adalékkal, ezt a munkát általában már a doktoranduszok, diákok, fiatal kutatók végzik

el helyette. Nem így szerzőnk esetében, aki szinte „fixálódott” a forrásaira – és valóban, ez a közvetlen viszony a szövegek minőségén is nyomot hagy: a források birtokbavétele a történetek birtokbavételét, valami olyan autenticitást kölcsönöz az elemzéseknek, amely tényleg elbűvölő. Különösen erősen érezheti ezt az olvasó a PSZICHOBIOGRÁFIAI KÍSÉRLETEK-ben. Mert persze fontos kérdés annak eldöntése, hogy Lovassy László vajon tényleg fogva tartása alatt (1837–1840) őrlött-e meg, s hogy ezt a történetet a kortársak, majd későbbi korok aktuális történelempolitikai irányzatai miképp értelmezték, de a kunszt mégis az, ahogy szerzőnk a végtelen forrásgazdagsággal, a „*dinamikus elemzéssel*” és a személyes hang történetbe szövésével szinte észrevétlenül teremti meg Lovassy autonóm figuráját, szelíden és lépésről lépésre hántva le róla az „őrültség” bélyegét. Még átütőbb ez az – emancipációsnak is nevezhető – eljárás a Sasku Károly portréját megrajzoló fejezetben. Sasku az 1848-as forradalom leverése után válik „rög-eszméssé”, és egészen elképesztő képeket fest képzelt üldözőiről.¹⁰ Kővér e feljegyzéseket a mindennapi élet gyakorlataival veti össze, és mutatja be a „rendszer” a bizzar szövegkorpusz és az azt előidéző társadalmi tapasztalat között. Hisz: „*merné valaki azt állítani, hogy az 1850-es években nem üldözték, nem figyelték az embereket?*” (250.)

Lovassy esetéhez nyúl vissza bizonyos szempontból a harmadik, Losonczy Géza 1951–56 közötti kálváriáját bemutató fejezet is,¹¹ azzal a különbséggel, hogy míg Lovassynál a belső erkölcsi dilemmák – források híján – nem rekonstruálhatók, Losonczynál igen: nála tehát sokkal közelebről vizsgálható a börtönpszichózis, annak minden következményével. A virtuóz módon megírt fejezet egyfajta színrevitele a személyes drámának: a kommunista hit megrendülésének stációján át az 1957. december 21-i kivégzés előtt háromszor kimondott „*én már nem vagyok bűnös*”-ig. Mindez a protestáns üdv-történeti kiábrándulás sémájába illeszti.

A pszichobiográfiai fejezetet két, tébolydába záratott „hisztérikus”, illetve „melankóliás” nővér története zárja. A kórlapok, árvaszéki iratok alapján rekonstruált párhuzamos életpálya kapcsán Kővér olyan kérdésekre is keresi a választ, hogy vajon a család, a szűkebb környezet „*tesztökre saját sebezhető tagjait, a jog, az orvosok csak asszisztálnak ehhez a művelethez*”, vagy maga a

pszichiátria termeli ki a mentális betegségeket (296. k.). A választ – ahogy gyakran máskor is – valahol a középuton találja meg: Klára és Emma vagyonának a megszerzéséhez sikeres módszernek bizonyult az őrlötté nyilvánítás, hogy aztán az elmeegógyintézet az egymástól teljesen elszigetelt és eredetileg más-más körképpel bezáratott nővéreket a „téboly” diagnózisában egyesítse.¹²

Az utolsó fejezet a CSALÁDTÖRTÉNETI MINTÁZATOK címet viseli, és szándéka szerint a társadalmi kapcsolatok sűrűjébe visz három forráscsoporton keresztül. Az első példa – a BEKERESZTELKEDŐK – az asszimiláció társadalomtörténeti makrofolyamatát individuális lépéseken keresztül értelmező, a családi történetet háttérbe szorító felfogásmód ellen érvel, mégpedig úgy, hogy a Stern/Szterényi család többgenerációs vizsgálatán keresztül a bekeresztelkedés sokféleségére helyezi a hangsúlyt. A „betérések” feltáruló spektruma s a nemzetépítő állam tevékeny szerepe valóban megfontolandóvá teszi, hogy a folyamatot utólag „*képzelt asszimilációnak*” nevezhessük (itt Kővér indirekt módon Fenyves Katalin könyvére¹³ utal). A többgenerációs családtörténeti rekonstrukció alapján a Morvaországból a pozsonyi jesiván át Nagykanizsára kerülő nagyapa (Hirsch Bär Fassel), az Újpesten rabbiskodó és a hitközségi konfliktusok következtében reformmegyházat alapító, majd élete végén elmeegógyintézetbe kerülő apa (Szterényi Albert) után a legidősebb fiú, Bertalan kerül ki elsőként a családi és vallási kötelékből: antiszemita kirohanásai a *Függelenség* című lapban (történetesen épp az eszlári per idején) egészen odáig vezetnek, hogy apja kitagadja, s egyik öccse, Hugó is elhatárolódik tőle. Bertalan 1884-ben felveszi a katolikus vallást, 1886-ban Hugó is katolizál. A legkisebb fiú, Leó is betér a katolikus vallásba apjuk halála után (1888). A harmadik fiú, Szterényi József pedig az 1889-es iparfelügyelővé történt kinevezése után lép be a református felekezetbe, és fényes karriert fut be, egészen a miniszterségig viszi, s ő kapja meg az utolsó bárói címet a dualizmuskori Magyarországon. Ahogy a családtörténeti rekonstrukció végén Kővér ironikusan megjegyzi: „*Felekezeti értelemben tulajdonképpen csak egyetlen vegyes házasság köttetett (ha egyáltalán a protestantizmuson belül a református Szterényi József és az evangélikus Makoldy Ida frigyét annak lehet tekin-*

teni). [...] [k]eresztény családok jöttek létre, különféle utakon beolvadva egy sokszínű és differenciált társadalomba.” (350.)

A történesekkel egyidejű források alapján készült többgenerációs elemzés meggyőző érvekkel szolgál a beolvadásra. De ezzel csak az egyik problémát oldottuk meg: a „hogyan kereszteszkedtek be” kérdését. Pedig a „honnan” és „mibe” ugyanolyan fontos itt. Milyen volt az a katolikus és református egyház (az adott gyülekezet a maga konkrétságában, de általában véve az egyház is), amelybe a Szerényi család tagjai betértek? Mit nyújtott nekik személyükben – de együttesen, a zsidó közösség egykori tagjaiként (neves rabbik leszármazottaiként) is? És mi taszította ki őket (megint csak, személyesen, de általában is) a zsidó közösségből? Az elemzett bekereszteszkedések (kikereszteszkedések, kitéréssek, betérések – a „honnan nézzük”-nek is van ám politikája) ugyanabban az időben játszódnak le, mint a másik, a recenzióm elején felelevenített történet a gyermek Scharf Móricról. Ő a külső, antiszemita kényszer hatására „megutálta” a zsidó vallást. Szerényiék mintha a csoporton belüli, azaz belső konfliktusok következtében kényszerültek volna elhagyni közösségüket – s ezzel vallásukat is. A korabeli zsidó közösségeket megosztó reformtörekvések nem hatottak-e ugyanolyan vonz- vagy épp taszítóerővel, mint a nemzetépítő asszimilációs alku? Nevezhetjük-e ezeket az egyedi eseteket – és magát a társadalmi folyamatot – beolvadásnak? A biográfiai módszer Kövér György által bemutatott társadalomtörténeti alkalmazásának egyik komoly korlátja, hogy a mikro- és a makroszint közé nincs beillesztve az a mezoszint, ahol ezeket az adott közösségekre vonatkozó kérdéseket megválaszolhatnánk. Különösen érthetetlen ez számomra azért is, mert a következő fejezetben éppen azt mutatja be, megint briliánsan, hogy miképp írja elő a viselkedésszociológiai rendiség egy keresztény középosztálybeli fiatalember, Paikert Alos párvalasztását. Ha a normakövető eset feltárásánál szemponttá válhatott a „*sajátos társadalmi miliő és kommunikációs hálózat*” (azaz a mezzoszint), akkor a „*normaszegő*” esetben is releváns lett volna megvizsgálni azt.

Az utolsó, prozopográfiai kísérlet ismét a Nagy Perhez viszi vissza az olvasót. A felmentő ítélet után antiszemita zavargások törtek ki országszerte. A Kerepesi úti zavargásokban letartózt-

tottakról és vizsgálati fogságba kerültekről fennmaradtak a listák. Kövér kérdése az, hogy az egyéni paraméterek alapján a tömeg összetartó szálai is megmutatkoznak-e. A listák a személyneveken kívül személyleírást, magasságot, szülőhelyet, utolsó lakhelyet, életkort, anyanyelvet és nyelvismeretet, az írni-olvasni-számolni tudást, a vallást, a családi állapotot, a szülőket, a foglalkozást, a vagyont, a büntetett előéletet és a letartóztatás idejét mint adatot tartalmazták. A szerző kézimunkával egyfajta intuitív faktor- és klaszterelemzést végez, és megállapítja, hogy alig talál hálózatosodásra nyomot. Az elemzés második részében – szintén intuitív úton – egyszerű kereszttáblák segítségével nézi meg, mutatott-e csoportszerű tulajdonságokat a zavargó tömeg. Mindkét elemzés arra lyukad ki, hogy nagyon heterogén életutak fonódtak össze a kollektív erőszak pillanatában. Nem vitatva az intuíciónak szerepét a kvantitatív vizsgálatoknál, ezen a ponton mégis elcsodálkoztam, hogy ha már ezen eredmények láttán a tömeglélektan klasszikus magyarázataival nem rukkol elő a szerző, a listákat egyszerű kérdőívnek tekintve miért nem végez el egy egyszerű surveyt, amely alapján legalább a magyarázó változóokra fény derülhetne.¹⁴ Így az utolsó fejezet inkább kísérlet, mintsem arra hivatott esettanulmány, hogy a kötetet, mintegy összegezve vagy abból kitekintve, zárja.

Persze nézhetjük fordítva is a befejezést: ha az ember kiad egy majd félezer oldalas kötetet, amelynek nem kevesebbet ígér a címe, mint biográfia és társadalomtörténet bonyolult kapcsolódási pontjainak bemutatását, óriási a belső (és a külső) nyomás a kanonizálásra. Nem mondom, hogy Kövér nem kanonizál, hiszen rendje van annak, hogy kit s mit hivatkozik és hogyan, de nem ír elő kizárólagos megközelítésmódokat. Épp ellenkezőleg, mindvégig azt szuggerálja, hogy válts nézőpontot, forrást, korszakot, módszert. És ne sokat teketóriázz, hanem mesélj, szórakoztass. Hisz, ahogy az ifjú Paikert írta:

„Miért ne?

Miért ne lehetnék én Magyarországi miniszterelnöke?

Miért ne vehetném el én gf. Széchenyi Béla leányát?

Miért ne lehetnék én a Nemzeti Casino tagja?

Miért ne lehetnék én milliomos?

Miért ne lehetnék én herosa az egész világnak??”

Jegyzetek

1. *Tisza-Eszlár* (Napi Értesítő), 1883. jún. 27.
2. Eötvös Károly: A NAGY PER, MELÝ EZER ÉVE FOLYIK, S MEG SINCZ VÉGE, III. kötet. Révai. 1934, 103. k. <http://digitalia.lib.pte.hu/?p=1701>.
3. Scharf Móric: EMLÉKEIM A TISZAESZLÁRI PÖRBÖL. *Egyenlőség*, 1927. december 3.
4. Kövér György: A TISZAESZLÁRI DRÁMA. *Osiris*, 2011.
5. Etről legutóbb Simon Zoltán Boldizsár érkezett kimerítően TAPASZTALAT, JELENLÉT, TÖRTÉNELEM című írásában. *Aetas* (28. évf.), 2013/1. 160–177.
6. Terry Jones (Monty Python): BRIAN ÉLETE, 1979.
7. Paul Ricoeur: A NARRATÍV AZONOSSÁG. = László János–Thomka Beáta (szerk.): NARRATÍV PSZICHOLÓGIA. NARRATÍVÁK, 5. Kijárat, 2001. 15–25.
8. Csak két, a történeti kutatásokat fittadalmian megváltoztató – noha a tradicionális történetírás kronológiai szerkezetét követő, a szemtanúk vallomásait a történeti elbeszélésbe szövő, azaz módszertanilag sem különösképp újító szándékú – művet idézek ennek megvilágítására: Christopher R. Browning: REMEMBERING SURVIVAL: INSIDE A NAZI SLAVE-LABOR CAMP. New York/London: Norton, 2010; Saul Friedländer: NAZI GERMANY AND THE JEWS, 1933–1945: THE YEARS OF EXTERMINATION. New York: Harper Perennial, 2008, magyarul, rövidítve: A NÁCI NEMETORSZÁG ÉS A ZSIDÓK, 1933–45. *Múlt és Jövő*, 2013.
9. Vö. Keszeg Vilmos: HOMO NARRANS. EMBEREK, TÖRTÉNETEK ÉS KONTEXTUSOK. Kolozsvár: KOMP-PRESS, 2002.
10. Megdöbbentő volt látni, hogy ezek a szövegek mennyire hasonlítanak egyes, jó száz évvel később keletkezett „rögeszmékhez” – s talán érdekes lehetett volna ezeket összevetni. Vö. Kovai Melinda: POLITIKA, HATALOM ÉS TUDÁS A KÁDÁR-KORSZAK PSZICHIÁTRIAI KÖRRAJZAIN. PhD-disszertáció, Pécs, 2010. http://old.pszichologia.pte.hu/files/tiny_mce/D-2010-Kovai%20Melinda.pdf.
11. Losonczyról tizenöt éve ragyogó életrajzot írt Kövér. Vö. Kövér György: LOSONCZY GÉZA, 1917–1957. 1956-os Intézet, 1998.
12. Igazságtalan volnék, ha nem jegyezném meg itt, hogy ez a fejezet foglalkozik a legtöbbet eszme- és társadalomtörténettel. Csupán ezért hiányoltam a Foucault–Porter–Shorter sorban Georges Didi-Huberman immár klasszikusnak tekinthető művét (INVENTION DE L’HYSTÉRIE. CHARCOT ET L’ICONOGRAPHIE PHOTOGRAPHIQUE DE LA SALPÊTRIÈRE. Paris: Éditions Macula, 1982).
13. Fenyves Katalin: KÉPZELT ASSZIMILÁCIÓ – NÉGY ZSIDÓ ÉRTELMSÉGI NEMZEDÉK ÖNKÉPE. Corvina. 2010.
14. A személyes források kvantitatív feldolgozásáról két fontos kötet is született nemrégiben, előbbi csak kvantitatív módszereket alkalmazott, utóbbi kvalitatív és biográfiai megközelítést is: Barna Ildikó–Pető

Andrea: A POLITIKAI IGAZSÁGSZOLGÁLTATÁS A II. VILÁGHÁBORÚ UTÁNI BUDAPESTEN. Gondolat, 2012; Bokor Zsuzsa: TESTTÖRTÉNETEK. A NEMZET ÉS A NEMI BETEGSÉGEK MEDIKALIZÁLÁSA A KÉT VILÁGHÁBORÚ KÖZÖTTI KOLOZSVÁRON. Kolozsvár: Nemzeti Kisebbségkutató Intézet, 2013.

Kovács Éva

II

BIOGRÁFIA ÉS TÁRSADALOMTÖRTÉNET

Kövér György tanulmánykötete mestereiről, kortársairól és a társadalomtörténet-írás lehetőségeiről

Kövér György napjaink magyar történészeinek egyik meghatározó egyénisége. Pályáját gazdaságtörténészként kezdte, s társadalomtörténészként folytatta, miközben egy nem szokványos életrajzzal (LOSONCZY GÉZA, 1917–1957, 1998) is gazdagította a történeti irodalmat. Utolsó nagy munkája (A TISZAESZLÁRI DRÁMA, 2011) módszertani és tartalmi szempontból egyaránt a magyar társadalomtörténet-írás csúcsteljesítménye. Azokkal a francia, amerikai, német és olasz antropológiai és mikrotörténeti monográfiákkal áll egy szinten, amelyeket az ún. új történetírás mintadarabjaiként tartunk számon. A kutatás mellett Kövér évtizedek óta tanít is. Sokáig az egykori ’Közgáz’ oktatója volt, mintegy másfél évtizede pedig az ELTE gazdaság- és társadalomtörténeti doktori programjának a vezetője. Emellett a történeti közéletben is aktív szerepet játszott és játszik. Alapító és választmányi tagja az 1980-as évek második felében megszerveződött Hajnal István Kör – Társadalomtudományi Egyesületnek, amelynek 1997 és 2004 között elnöki posztját is betöltötte. 1996 és 2002 között a *Századvég* című folyóirat szerkesztője volt, 2007 óta az MTA Történettudományi Bizottsága gazdaságtörténeti albizottságának elnöke.

Legújabb kötete, amely az idei könyvnapra jelent meg, az utóbbi húsz évben született tanulmányainak és előadásainak válogatott gyűjteménye. A huszonnégy szöveg döntő többsége – a kötet címének megfelelően – biográfia és társadalomtörténet összefüggéseinek műfaji és módszertani problémáit boncolgatja. Ezen

Jegyzetek

1. *Tisza-Eszlár* (Napi Értesítő), 1883. jún. 27.
2. Eötvös Károly: A NAGY PER, MELÝ EZER ÉVE FOLYIK, S MEG SINCZ VÉGE, III. kötet. Révai. 1934, 103. k. <http://digitalia.lib.pte.hu/?p=1701>.
3. Scharf Móric: EMLÉKEIM A TISZAESZLÁRI PÖRBŐL. *Egyenlőség*, 1927. december 3.
4. Kövér György: A TISZAESZLÁRI DRÁMA. *Osiris*, 2011.
5. Etről legutóbb Simon Zoltán Boldizsár érkezett kimerítően TAPASZTALAT, JELENLÉT, TÖRTÉNELEM című írásában. *Aetas* (28. évf.), 2013/1. 160–177.
6. Terry Jones (Monty Python): BRIAN ÉLETE, 1979.
7. Paul Ricoeur: A NARRATÍV AZONOSSÁG. = László János–Thomka Beáta (szerk.): NARRATÍV PSZICHOLÓGIA. NARRATÍVÁK, 5. Kijárat, 2001. 15–25.
8. Csak két, a történeti kutatásokat fittadalmian megváltoztató – noha a tradicionális történetírás kronológiai szerkezetét követő, a szemtanúk vallomásait a történeti elbeszélésbe szövő, azaz módszertanilag sem különösképp újító szándékú – művet idézek ennek megvilágítására: Christopher R. Browning: REMEMBERING SURVIVAL: INSIDE A NAZI SLAVE-LABOR CAMP. New York/London: Norton, 2010; Saul Friedländer: NAZI GERMANY AND THE JEWS, 1933–1945: THE YEARS OF EXTERMINATION. New York: Harper Perennial, 2008, magyarul, rövidítve: A NÁCI NEMETORSZÁG ÉS A ZSIDÓK, 1933–45. *Múlt és Jövő*, 2013.
9. Vö. Keszeg Vilmos: HOMO NARRANS. EMBEREK, TÖRTÉNETEK ÉS KONTEXTUSOK. Kolozsvár: KOMP-PRESS, 2002.
10. Megdöbbentő volt látni, hogy ezek a szövegek mennyire hasonlítanak egyes, jó száz évvel később keletkezett „rögeszmékhez” – s talán érdekes lehetett volna ezeket összevetni. Vö. Kovai Melinda: POLITIKA, HATALOM ÉS TUDÁS A KÁDÁR-KORSZAK PSZICHLÁTRIAI KÖRRAJZAIN. PhD-disszertáció, Pécs, 2010. http://old.pszichologia.pte.hu/files/tiny_mce/D-2010-Kovai%20Melinda.pdf.
11. Losonczyról tizenöt éve ragyogó életrajzot írt Kövér. Vö. Kövér György: LOSONCZY GÉZA, 1917–1957. 1956-os Intézet, 1998.
12. Igazságtalan volnék, ha nem jegyezném meg itt, hogy ez a fejezet foglalkozik a legtöbbet eszme- és társadalomtörténettel. Csupán ezért hiányoltam a Foucault–Porter–Shorter sorban Georges Didi-Huberman immár klasszikusnak tekinthető művét (INVENTION DE L’HYSTÉRIE. CHARCOT ET L’ICONOGRAPHIE PHOTOGRAPHIQUE DE LA SALPÊTRIÈRE. Paris: Éditions Macula, 1982).
13. Fenyves Katalin: KÉPZELT ASSZIMILÁCIÓ – NÉGY ZSIDÓ ÉRTELMSÉGI NEMZEDÉK ÖNKÉPE. Corvina. 2010.
14. A személyes források kvantitatív feldolgozásáról két fontos kötet is született nemrégiben, előbbi csak kvantitatív módszereket alkalmazott, utóbbi kvalitatív és biográfiai megközelítést is: Barna Ildikó–Pető

Andrea: A POLITIKAI IGAZSÁGSZOLGÁLTATÁS A II. VILÁGHÁBORÚ UTÁNI BUDAPESTEN. Gondolat, 2012; Bokor Zsuzsa: TESTTÖRTÉNETEK. A NEMZET ÉS A NEMI BETEGSÉGEK MEDIKALIZÁLÁSA A KÉT VILÁGHÁBORÚ KÖZÖTTI KOLOZSVÁRON. Kolozsvár: Nemzeti Kisebbségkutató Intézet, 2013.

Kovács Éva

II

BIOGRÁFIA ÉS TÁRSADALOMTÖRTÉNET

Kövér György tanulmánykötete mestereiről, kortársairól és a társadalomtörténet-írás lehetőségeiről

Kövér György napjaink magyar történészeinek egyik meghatározó egyénisége. Pályáját gazdaságtörténészként kezdte, s társadalomtörténészként folytatta, miközben egy nem szokványos életrajzzal (LOSONCZY GÉZA, 1917–1957, 1998) is gazdagította a történeti irodalmat. Utolsó nagy munkája (A TISZAESZLÁRI DRÁMA, 2011) módszertani és tartalmi szempontból egyaránt a magyar társadalomtörténet-írás csúcsteljesítménye. Azokkal a francia, amerikai, német és olasz antropológiai és mikrotörténeti monográfiákkal áll egy szinten, amelyeket az ún. új történetírás mintadarabjaiként tartunk számon. A kutatás mellett Kövér évtizedek óta tanít is. Sokáig az egykori 'Közgáz' oktatója volt, mintegy másfél évtizede pedig az ELTE gazdaság- és társadalomtörténeti doktori programjának a vezetője. Emellett a történeti közéletben is aktív szerepet játszott és játszik. Alapító és választmányi tagja az 1980-as évek második felében megszerveződött Hajnal István Kör – Társadalomtudományi Egyesületnek, amelynek 1997 és 2004 között elnöki posztját is betöltötte. 1996 és 2002 között a *Századvég* című folyóirat szerkesztője volt, 2007 óta az MTA Történettudományi Bizottsága gazdaságtörténeti albizottságának elnöke.

Legújabb kötete, amely az idei könyvnapra jelent meg, az utóbbi húsz évben született tanulmányainak és előadásainak válogatott gyűjteménye. A huszonnégy szöveg döntő többsége – a kötet címének megfelelően – biográfia és társadalomtörténet összefüggéseinek műfaji és módszertani problémáit boncolgatja. Ezen

belül markánsan kirajzolódik három tematikai vonulat: a szerző tanáraitól rajzolt portréinak sorozata; a történészelődök és -kortársak életművének vagy egy-egy művének a vizsgálata s végül a társadalomtörténészek által (pontosabban: általuk is) használt forrástípusok jellegzetességeivel és kezelésükkel kapcsolatos dilemmák feltáró bevezetője. Ez utóbbi a legterjedelmesebb, ami főleg az ifjabb korosztályok, a szakmát tanulók számára lehet tanulságos. Magam – Kövér György kor- és pályatársaként – viszont a pályakezdés körülményeibe is bepillantást engedő tanárportrékkal kezdtem az olvasást. Kíváncsi voltam rá, mit árul el a szerző az 1972-es budapesti OTDK történészszekciójában elnyert nagydíjához vezető útról.

Az értelmiségi szülők és a hajdúböszörményi gimnázium néhány tanára mellett Kövér önértelmezése szerint történészé válásában Niederhauser Emilnek és Ránki Györgynek volt kulcsszerepe. Niederhausernek, aki az 1950-es évek óta járt le hetenként két napra Debrecenbe, s akitől díjnyertes OTDK-dolgozatának témáját (AZ OROSZ ÉRTELMSÉG A XX. SZÁZAD ELEJÉN) is kapta, s akivel a rendszerváltás utáni évekig szoros, a tanár-tanítványi viszonyból kifejlődött barátságos kapcsolatot ápolt. A másik pedig Ránki, aki 1964-től oktatott Debrecenben, s aki választott társadalomtörténeti témájával ugyan Niederhauserhez küldte, ám az egyetem elvégzése után ő ajánlotta be Berend T. Ivánhoz, a 'Közgazsa'. Engem egyikük sem tanított, viszont 1977 és 1985 között ugyanabban az intézetben dolgoztam, ahol ők, s engem ugyanúgy Ránki hívott Pestre, mint Kövért. Benyomásaim, emlékeim róluk nagyban hasonlítanak az övéihez: más-ként, de mindketten a korszak kiemelkedő történészegéniségei voltak.

A historiográfiai részből érdekes a XIX. század néhány történész-önéletrajzának az elemzése, az 1894-ben indult *Magyar Gazdaságtörténeti Szemle* és az 1965-ben megjelent A PARASZTSÁG MAGYARORSZÁGON A KAPITALIZMUS KORÁBAN című kétkötetes vállalkozás születésének az összevetése, s különösen a társadalomtörténet-írás szempontjainak és fogalomhasználatának alakulását néhány társadalomtörténész jellegadó munkájának az elemzésén keresztül történő bemutatása. A sort Hanák Péterrel kezdi, aki 1956 utáni működésével mintegy személyében példázta a politikatörténeti érdeklődés háttérbe

s a társadalom-, majd kultúrtörténeti irányultság előtérbe kerülését. Hanák 1962-es alapszövegének (VÁZLATOK A SZÁZADELŐ MAGYAR TÁRSADALMÁRÓL), amely utóbb több változatban megjelent, teoretikus alapja és szövegszervező elve a marxista osztály-, illetve struktúraelmélet volt, amelyet Erdei Ferenc ún. kettős (valójában: hármas) társadalom elméletével kombinált. Vagyis a vagyoni és foglalkozásszerkezeti pozíciók alapján kialakított piramidális hierarchiát kombinálta az egyes osztályokon belüli – származáson és kulturális attitűdökön alapuló – etnoszociális választóvonalak tételezésével. Jól emlékszem rá, hogy az addigi – Kövér György kifejezését használva – „egydimenziós marxista struktúrafelfogással” szemben történészhangulatoként és kezdő kutatóként magam milyen mértékben innovatívnak és magyarázó erejűnek éreztem ezt a „két-dimenziós” modellt. Nem tudom, hogy a fiatal Kövér mit gondolt erről a szövegről. Írásából csak az derül ki, hogy a mostani Kövér viszolyog Hanák erősen metaforikus nyelvétől, a „lesüllyedő dszentrí” bűnbakká tételezt a magyarországi társadalomfejlődés deviánsnak tartott jellegzetességeiért pedig kifejezetten komolytalannak tartja. Bár ez utóbbival és bírálatának több más elemével magam is egyetértek, az Erdei–Hanák-modellnél átfogóbb és nagyobb magyarázóerővel rendelkező értelmezést a XX. század első felének magyar társadalmáról azóta sem olvastam. Ez persze nem a részletkutatókban elmerülő és az átfogó modelleknek már a lehetőségét is megkérdőjelező társadalomtörténész „látószöveg”, hanem azé a politikatörténet-írás felől érkező szintézis-, illetve tankönyvíróé, aki egy korszak gazdaságának, társadalmának és kultúrájának a jellegzetességei iránt is érdeklődik, és nem hiszi, hogy a múlt totalitásának megragadása csak a mikrotörténet révén képzelhető el.

A Hanákot időben követő generáció irányadó társadalomtörténészeinek közös jellemzője, hogy tartózkodnak átfogó sémák, illetve „metanarratívák” létrehozásától. Az 1980-as évek terméséből kiemelt művek központi kategóriái a „városi társadalom”, illetve egy-egy foglalkozási csoport. Ezek közül az ún. rétegmonográfiák közül Kövér Bácskai Vera „nagykereskedőivel”, Tóth Zoltán szekszárdi és Benda Gyula keszthelyi „társadalmi csoportjaival”, Gyáni Gábor „házi cselédjeivel” és Halmos Károly

nagyvállalkozói „családtörténetével” foglalkozik. Ezek a munkák jól példázzák az éppen Kövér hatására is megizmosodó magyar társadalomtörténet-írárszerváltás előtti útkereséseit, eredményeit és problémáit. Nekik is köszönhető, hogy a XIX–XX. századi magyar társadalomról folytatott szakdiológus beszédmódja kifinomultabbá vált, s részben az is, hogy a Kövér és Gyáni által jegyzett, a reformkor és 1945 közötti magyar társadalom történetének átfogó bemutatására vállalkozó kötet 1998-ra elkészülhetett (MAGYARORSZÁG TÁRSADALOMTÖRTÉNETE A REFORMKORTÓL A MÁSODIK VILÁGHÁBORÚIG). Néhány hagyományosabb szemléletű társadalomtörténeti elemzés – nem is beszélve a medieviszták teljesítményeiről – mindazonáltal feltétlenül említést érdemelt volna. Ezek közé tartozik Gunst Péter monográfiája a két világháború közötti parasztságról, a Huszár Tibor által még az 1970-es években kezdeményezett nagy elitkutatás, amelyből Lengyel György (gazdasági elit), Gergely Jenő (egyházi elit) és Szakály Sándor (katonai elit) munkái kinőttek, továbbá L. Nagy Zsuzsa tanulmányai ugyancsak a Horthy-korszak kisiparosairól és kiskereskedőiről.

A rendszerváltás után fellépő legifjabb nemzedék munkái közül Kövér négygyel foglalkozik. Bódy Zsombor magántisztviselőkről írott monográfiájával, amely a rétegmongráfiák hagyományát követi, valamint a német *Alltagsgeschichte* és a mikrotörténet módszereit adaptáló Mátay Mónika, Majtényi György és Horváth Sándor egy-egy munkájával. Utóbbi számára – állapítja meg Kövér – nemcsak osztályok és struktúrák, hanem már rétegek és csoportok sem léteznek, csupán átlag-, illetve hétköznapi emberek. A társadalomtörténeti konvenciók ilyen mértékű és formájú elutasításával érezhető módon a dekonstrukciós eljárást egyébként kedvvel művelő Kövér sem rokonszenvezik, és szelíd iróniával kétségét fejezi ki a csoportok és az arccal rendelkező egyének zárójelbetételének célravezető voltával szemben. Kövér szemléjét, amely persze, mint írja is, nem törekszik teljességre, ez esetben is hiányosnak érezzük. A rendszerváltás után fellépő generáció társadalomtörténezeiről szólva úgy gondolom, nem lehet említés nélkül hagyni Valuch Tibort, aki egy Duna–Tisza közti kis falu (Homokmégy) 1945 utáni mikrovilágának az elemzésétől jutott el az államszocialista korszak életmódjának

sokoldalú vizsgálatáig, s nem mellesleg ő írta meg az 1998-as Kövér–Gyáni folytatását is (MAGYARORSZÁG TÁRSADALOMTÖRTÉNETE A XX. SZÁZAD MÁSODIK FELÉBEN, 2001). Továbbá Tomka Bélát, aki az elmúlt század magyar társadalompolitikájáról és az életminőség alakulásáról tett közvélemény-jelölést, komparatív szemléletű és nemzetközileg is jegyzett monográfiákat.

A tanulmányok legalább fele a (társadalom-)történész narratív forrásainak természetével és felhasználásuk lehetőségeivel foglalkozik: az írott naplók, önéletrajzokkal, élettörténetekkel, levelezéssel, visszaemlékezésekkel és az auditív vagy audiovizuális módon rögzített interjúkkal (orális történelem). Az utóbbiaktól eltekintve ezek régtől fogva a történészek kedvelt forrásai közé tartoznak. A hadtörténészek éppúgy használták és használják őket, mint a biográfusok vagy a történetírás más hagyományosabb ágának művelői. Kövér azonban nem vagy nem csak azért érdeklődik az ún. ego-dokumentumok iránt, mert a múlt valamely mozzanatát illetően referenciális értékkel bírnak. Hanem azért is, sőt elsősorban azért, mert olyan narratív konstrukcióként tekint rájuk, amelyek dekonstruálásával a szerző önanonosságának alakulásához is közelebb juthatunk. A számos esettanulmány közül nagyon tanulságos ilyen szempontból a bankár Fekete János Helmut Schmidttel folytatott 1982-es tárgyalására történő három különböző alkalommal rögzített visszaemlékezésének az összehasonlítása. Fekete addig csiszolja, színezi a történetet, míg az egész egy önmaga fontosságát túlhangsúlyozó konfabulációvá alakul. Másként, de ugyancsak nagyon érdekes és tanulságos Kállay Béni szerelmi életének és házasságának a rekonstruálása szokatlanul őszinte naplójából kiindulva. Ezzel nemcsak az ismert politikus – 1882-től 1903-as haláláig közös pénzügyminiszter és Bosznia-Hercegovina kormányzója volt – egyéniségének a jobb megismeréséhez segít hozzá bennünket, hanem az akkori férfi-nő kapcsolat természetébe és a felsőbb rétegek házassági szokásaiba is bepillantást enged.

Olvasás közben úgy éreztük, hogy Kövér az ilyen típusú tanulmányait írja legnagyobb kedvvel. Különösen, ha egy konkrét eset felmutatásával megfricskázhatja azt a modellalkotót, akivel nem ért egyet. Ilyen esettanulmány a „félzsidó” Tárai (Schnürmacher) Pál (1893–1989)

budapesti értékpapír-kereskedő és Bagossy Imre (1900–1987) hajdúböszörményi hatvanholdas gazdálkodó életpályájának az összehasonlítása. 1944–45-ig mindketten sikeres emberek voltak, a „felszabadulás” után azonban pályáivük megtört. Mindketten elveszítették vagyonukat, Tárait ezután ki is telepítették, míg Bagossyt bekényszerítették a téeszbe. Egyetértünk a szerzővel: minden generációt és egyéb különbség ellenére a két élettörténetet szoros belső rokonság kapcsolja össze. Ahogy a legtöbb más, 1945 előtt komolyabb vagyonnal rendelkező XX. századi magyar embert is. Ebből azonban nem következik, hogy az Erdei-féle modell etnoszociális választóvonalai ne léteztek volna, s hogy az általa felállított kategóriarendszerben a két ember ne lenne megnyugtatóan elhelyezhető. Tárai, ahogy a szerző is véli, bizonyára a „polgári középosztályban” kapott volna helyet, Bagossy pedig, akinek a besorolásával Kövér szerint „Erdei sem könnyen boldogult volna”, a „parasztpolgárok” (másutt: „földbirtokos polgárok”) között, akik nem követik már a „régii termelési szabályokat”, „újabb termelési ágakkal és gépekkel kísérleteznek”, „egyszóval éppúgy viselkednek, mint a többi vállalkozók”. (Erdei Ferenc: PARASZTOK, 1973. 167.)

Milyen történész is hát akkor Kövér György, azonfelül, hogy nagyon olvasott és ugyanakkor a primer forrásokkal is közeli kapcsolatban áll, s mindezeknek köszönhetően sokak számára irányadó és iskolateremtő? Önmeghatározása szerint a hagyományos historizmus, a strukturalizmus és a posztmodern egyaránt „megfertőzte”, ám egyik sem „olyan pandémiás jelleggel, hogy elveszíthette volna érzékenységét a másiktól kapott impulzusra”. Ezt a két évtized termését felölelő válogatás is igazolja. Kövér elméleti és módszertani szempontból egyaránt nyitott, és ellenáll minden „divatdiktatúrának”. Az szövegfej-tő filológizálás éppúgy eszköztárához tartozik, mint a társadalmi tendenciák megragadása struktúrákon keresztül, továbbá a narrativista dekonstrukció s legfőképpen a totalitás mikrohelyzeteken át történő megjelenítése. Bár életműve még korántsem lezárt, helye a magyar történetírás történetében biztosított. Darab idő múltán tanítványai úgy fognak rá emlékezni, mint ő most Niederhauser Emilre és Ránki Györgyre.

Romsics Ignác

A VÁRADY-REGESTRUM (1893–2013)

Várady Tibor: *Zoknik a csilláron, életek hajszálon. Történetek az irattárból*

Forum Könyvkiadó, Újvidék – Magvető Kiadó, Budapest, 2013.

268 oldal, 756 Din, 3490 Ft

A bizzar és fülbemuzsikáló címből egy vérbő Kusturica-film balkáni rémbohózatára, netán a 70-es évek valamely *Új Symposion*-számának nagyívű neoavantgárd poémájára tippelhet az olvasó, ám ezúttal nem erről – avagy ha mégis, csak érintőlegesen erről – van szó, hanem egy különös adósságtörlesztésről. Adva van egy – a XX. század térségbeli turbulenciáihoz képest – kiváltképp szerencsés, egyedülálló folytonosság: egy bánáti, közelebbről nagybecskereki háromgenerációs ügyvéddinasztia több tízezer iratcsomóból álló, százhusz éve gyűlő és mindmáig megőrzött ügy- és perirattára, ez az egyszerre nyomasztó és inspiráló szakmai és családi örökség. Ám az magában csak „elsüllyedt, néma kincs” volna értő és eltökélt bűvár nélkül, aki kellő türelemmel és invencióval felszínre hozza belőle azt, ami az elfeledett magánügyekben eminensen közérdekű. Várady Tibor jogászprofesszor (CEU, University of Atlanta), az újvidéki *Új Symposion* egykori szerkesztője (1965), majd felelős szerkesztője (1969–1971), eddig vagy kétszázötven tudományos közlemény és husz könyv – köztük egy regény¹ s e mostanival immár három esszékötet² – szerzője, úgy tűnik, minden szempontból a legavatottabb e nem könnyű feladatra. Nem csak azért, mert maga is beleszületett a jeles bácskai ügyvédfamíliába, s ezzel a multikulturalitás és a többnyelvűség mára fájóan elritkult, nagy múltú hagyományába (magyarul, szerbül és angolul vagy ötven éve egyformán ír és publikál), hanem mert egész habitusa, racionálisan érvelő, türelmes, eruditív lényge, mondhatni, erre predesztinálja. Aki valaha is hallotta őt beszélni ka-

¹ Várady Tibor: *AZ EGÉRSZÜRKE SZOBA TITKA* (Regény). Forum Könyvkiadó, Újvidék, 1976.

² Várady Tibor: *VAGY NEM MAGA AZ ÉLET A LEGJOBB IDŐTÖLTÉS?* (Úti esszék.) Forum, 1971; Várady Tibor: *TÖRÉNELEMKÖZELBEN* (Esszék). Forum, 1995.